

ZAPISI

Janez Gradišnik

Predvojna akademska katoliška društva in poznejši čas

Za zgodovino slovenskih katoliških akademskih (= študentovskih) društev je bilo dolgo najbogatejši vir delo Slavka Kremenška *Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941* (izšlo 1972). Avtor je zbral veliko podatkov iz tiska, pa tudi ustnih pričevanj. O istih društvih pišejo tudi razni novejši avtorji, vsak s svojega vidika. Med njimi pa so se udomačile neke označbe, ki bi jih lahko imenovali etikete. Znano je, da so bile v zadnjih predvojnih letih med mlajšimi katoličani tri večje skupine: mladci, ki jih je ustanovil profesor Ernest Tomec, stražarji z ustanoviteljem dr. teol. Lambertom Ehrlichom, in zarjani, ki so jim poprej pravili tretja skupina ali tudi krščanski socialisti, zarjani so postali šele potem, ko so se vsi prepisali v akademsko društvo Zarja.

Označbe, ki jih lahko najdemo v literaturi, se glasijo takole. Mladci so verski gorečnejši, zelo zagrizeni in neprijazni do drugih katoliških skupin – ta označba je še najbližja resnici. Za stražarje beremo, da so bili manj goreči verniki, usmerjeni bolj v realnost, pripravljali pa da so se za to, da bi prevzeli vodilne položaje v političnem in družbenem življenju. V resnici to velja kvečjemu za vodilne ljudi med njimi, take, ki so bili ambicioznejši in po navadi res oblasti željni. Preostali so imeli dosti skromnejše življenjske cilje, in kdor jih je videl od blizu, se je pri nekaterih spraševal, kako da so se znašli prav v tej družini, čisto lahko bi bili tudi kje drugje. Kakor marsikaj drugega je tudi pripadnost neki skupini dostikrat sad naključij.

Poleg teh dveh je obstajala (vsaj sredi 30. let najštevilnejša) skupina, ki so ji le iz zadrege pravili tretja skupina. Ime je kljub svoji nedolčnosti izražalo neko resnico o tej skupini: v njej so bili tisti, ki iz takih ali drugačnih razlogov niso hoteli ne med mladce ne med stražarje. Ko si jih spoznal поблиže, pa si videl, da si jih lahko razdeliš v več skupin. Nekatere bi lahko imenoval krščanske socialiste, ker so bili res usmerjeni k nauku krščanskega socializma. V zadnjih predvojnih letih so imeli tudi krožek, v katerem je dr. Andrej Gosar vsak teden razlagal vsebino svojega dela *Za nov družabni red*. Približno enako številna je bila skupina, ki se je v srednji šoli navzela idej še ne tako daljnega križarskega gibanja. Le-te so v zadnjih predvojnih letih (predvsem po razkolu, ki ga je izzvalo Kocbekovo *Premišljevanje o Španiji* 1937) obogatili še z doktrino francoskega personalizma. Ta »podskupina« je tudi nosila precejšen kos dela pri Kocbekovi reviji *Dejanje*. Večino tretje skupine pa so po mojem vtisu sestavljali ljudje, ki se z doktrinami niso ukvarjali, le mladčevstva in stražarstva niso marali. Pri nekaterih si imel celo vtis, da so v katoliška društva zašli bolj po naključju, po navadi so bili taki ljudje celo versko mlačni ali indiferentni. Take reči se ob intenzivnih stikih čutijo in jih ne moreš prezreti. Na svojo žalost sem imel ta vtis mlačnosti celo pri nekaterih tovariših, ki so v društvu živahno delovali, idejno pa so se mi zdeli precej prazni.

Potem je prišla vojna, ki je vsakogar postavila pred nove, večinoma usodne odločitve. Marsikdo se je v taki preskušnji zlomil, drugi so povsem spremenili svojo dotedanjo usmerjenost, tretji so pokazali vrlino, kakršnih pri njih nihče ni domneval. Vojne usode so zanašale ljudi na najrazličnejše kraje, nekaterim se je življenjska nit pretrgala, drugi so se reševali na različne načine. Po vojni je nova, »socialistična« oblast od vsakogar terjala, da se na novo opredeli in odloči. Zanimivo bi bilo vedeti, kako so potekale življenjske usode prej opisanih mladih ljudi iz katoliških akademskih društev. Celotnega pregleda nad tem seveda nihče nima, sam pa sem si iz raznih drobcev vendarle ustvaril neko podobo, ki se mi zdi vredna pogleda.

Preden spregovorim o usodah svoje generacije, pa bi za primerjavo zapisal nekaj besed o usodi katoliških ljudi, ki so bili kakih deset let starejši od nas, pa so se (bodisi kot krščanski socialisti ali tudi ne) pridružili OF in zasedli v njej tudi nekaj vodilnih položajev. To so bili življenjsko zreli ljudje, od

kakršnih človek ne bi pričakoval, da bodo še spremenili življenjski in svetovni nazor. Zgodila pa se je z njimi prava duhovna katastrofa: še med vojsko ali pa vsaj po zmagi našega »socializma« so z redkimi izjemami prestopili v partijske vrste. Kakšnega posebnega zgleda človeške trdnosti in nazorske stanovitnosti torej nekoliko mlajši rod pri njih ni mogel iskati.

In zdaj naj se vrnem k naši generaciji. Še najmanj vem o mladčevskih usodah, poznam samo drobce, o katerih ne vem zanesljivo, koliko so resnični. Iz literature vemo, da jim je njihov ustanovitelj Tomec prepovedoval udeležbo v oboroženih enotah, vendar se te prepovedi niso strogo držali, zato lahko najdemo v *Tomčevem zborniku*, da je bilo po vojni usmrčenih okoli 150 mladcev, ki so bili izročeni iz Vetrinja. Drugih podatkov o mladcih med vojno ne poznam; če jih ni, bi moral kdo to poglavje raziskati in sporočiti v javnost svoje izsledke. Seveda jim povojni čas ni bil naklonjen; kolikor jih je bilo tedaj živih v domovini, so ostajali skriti v ozadju. Za enega samega, ki je bil pred vojsko zelo goreč mladeč, vem, da je po začetnih težavah premagal vse predsodke vladajoče plasti in s svojo izredno nadarjenostjo in marljivostjo dosegel ugleden položaj in celo akademsko čast. Nekateri drugi, prav redki, so se rešili na tuje in se oglašali iz emigracije, ta ali oni se je tudi v tujem svetu kar uveljavil.

Hude so morale biti tudi izgube med stražarji, saj so v nasprotju z večino mladcev segali po orožju in se udeleževali državljanske vojne. Kljub temu se jih je kar nekaj rešilo v emigracijo, nekateri izmed njih so se na tujem čez čas uveljavili v razumniških poklicih in se oglašali v emigrantskem tisku: V Ameriki Ciril Žebot, Rudolf Čuješ, Ludvik Leskovar in še nekateri, manj znani. Prav redki so srečno preživeli viharje doma in se nekako znašli v domačem okolju, seveda na manj vidnih mestih. Dva slavista, Dolenjec Jože Peterlin in Belokranjec Vinko Beličič, sta ostala kar v bližnjem zamejstvu, na Tržaškem. Peterlin je bil tam pobudnik številnih kulturnih dejavnosti in ga imajo tržaški katoliški Slovenci v najlepšem spominu; žal je zgodaj umrl, pesnik Beličič pa še živi.

Najbolj raznovrstne so bile morda medvojne in povojne usode nekdanjih zarjanov. Tudi njihova zgodovina ni še nikjer popisana, poznamo samo drobce. Toliko pa je gotovo, da so se, ko so bili postavljeni pred razne usodne odločitve, odločali zelo različno. Poglavitna je bila odločitev ali za OF ali proti njej. In ker so pač vsi vedeli, da imajo v OF odločilno vlogo komunisti, se je marsikateremu zarjancu zbudila vest, da se kot katoličan ni hotel pridružiti tej skupini. Med takimi so se nekateri umaknili v nevtralnost, drugi pa so celo prestopili k nekdanjim nasprotnikom, tradicionalnim kristjanom. Imena nekaterih nekdanjih vodilnih zarjanov sem po vojski nahajal v emigrantskem tisku, tega ali onega celo na kakem vidnem mestu.

Nemajhno je tudi število takih, ki so se po vojni »sprijaznili z razmerami« in vstopili v partijo. In kakor se menda rado zgodi, so nekateri izmed njih v svojem javnem nastopanju kazali ali še kažejo izrazito sovražnost do svojega nekdanjega verskega nazora in do tistih, ki so temu nazoru ostali zvesti. Poznal sem enega izmed njih, nekdanjega gorečega zarjancu, potem pa občinskega funkcionarja, ki je na svojem mestu ostro nasprotoval vsakemu poskusu krajevnih Cerkev, da bi kaj sezidala ali si drugače izboljšala položaj. Njegov najboljši prijatelj, nekoč tudi vnet zarjan, je šel po vojski v partijo in postal celo član Kontrolne komisije, visoke ustanove, vendar si je pozneje z nekaj nepremišljenimi dejanji pokvaril kariero. Še drug tak spreobrnjenec je na univerzi zagrizeno pazil na to, da v učno telo ne bi sprejeli kakega »klerikalca«. Četrty vse do zadnjih let na cesti ali kje drugje ni hotel poznati nobenega bivšega zarjancu. In tako naprej, zgledi sploh niso redki. Tudi med še živečimi politiki se najde kak nekdanji »krščanski socialist«, ki je danes zagrizen »prenovitelj«. Nekateri drugi do Cerkev niso kazali sovražnosti, so se ji pa povsem odtujili in se v življenju niso prav nič ločili od nekdanjih liberalcev. Res je, da so za to morda imeli kake osebne razloge, ki niso bili politične narave, saj vero lahko zgubiš na razne načine...

Lahko bo kak bravec opazil, da ves čas govorim samo o moških. Poglavitni vzrok za to je pač ta, da je bilo v naših mladih letih študentk silno malo, v katoliških društvih jih je bila komaj peščica.

Vem, da je ta moj zapis pomanjkljiv in da je kvečjemu delna ilustracija nekega stanja in razvoja, ki bi ju bilo vredno temeljito raziskati. Treba pa bi bilo pohiteti, ker priče teh dogajanj niso več številne in jih je vedno manj.